

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія девіантних підлітків**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 9 Характеристика схильних до бродяжництва підлітків.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А.А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

.

План лекції.

1. Дитяча безпритульність: аналіз проблеми.
2. Чинники, що детермінують втечі з дому.
3. Особливості соціальної поведінки дітей-бродяг.
4. Державна політика щодо організації соціальної роботи з дітьми, які перебувають у стані бродяжництва.

Рекомендована література

Основна

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Додаткова

5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2015. 468 с.
6. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції.

1. Дитяча безпритульність: аналіз проблеми.

Дитяча безпритульність - одна з найболючіших проблем сучасного суспільства. Такий висновок можна зробити з огляду на два аспекти.

По-перше, відомості щодо поширеності цього явища хоча і різняться, але однаково вражають, враховуючи, що за статистичними даними стоять життя й долі дітей - майбутнього суспільства, держави, людства взагалі.

По-друге, тенденція до зростання дитячої безпритульності вказує на недостатність, непослідовність і необґрунтованість кроків, які спрямовані на вирішення цієї проблеми з боку держави та суспільства. Для розуміння причин безпритульності, бродяжництва та жебракування варто уточнити сутнісний зміст цих понять. Безпритульність (бездомність) означає відсутність елементарних умов для фізичного, морального та розумового розвитку людини.

На думку І. Діптан та А. Зінченко, вона не є ознакою того чи іншого державного устрою, а лише відображає політико-економічний та культурний рівень розвитку суспільства. Набуваючи масових форм, безпритульність породжує такі негативні явища, як жебрацтво, правопорушення, проституція тощо. Бродяжництво - переміщення впродовж тривалого проміжку часу з одного населеного пункту до іншого або ж у межах одного населеного пункту особи, яка не має постійного місця проживання чи залишила його. За цим визначенням, бродяжництво є характеристикою певного способу життя. Жебракування - систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб з метою отримання прибутку, часто супроводжується бродяжництвом.

Соціальна проблема, яка узагальнено визначається поняттям «діти вулиці», існує у багатьох країнах світу, у тому числі і з високим рівнем соціально-економічного розвитку. Це характеризує явище дитячої бездоглядності і безпритульності як складне й неоднозначне. Його специфіка безпосередньо залежить від соціально-політичних умов та національно-культурних традицій конкретного соціуму.

Так, у Бельгії розрізняють три групи «дітей вулиці»: діти, які протягом більшої частини дня жебракують, працюють на вулиці, прогулюють школу; діти, які втекли з дому; псевдопостійні діти вулиці, які живуть вдома, але вулиця є середовищем їх постійного місцеперебування. У Швеції дітей, які не контактують з батьками, проводять більше часу у тимчасових приміщеннях та на вулицях, називають «покинутими».

Молодіжна політика цієї країни є елементом добре знаної «шведської моделі» економічного розвитку. Вона базується на пріоритеті молоді у різних галузях державної діяльності. В Італії стосовно дитячої безпритульності вживається термін «неповнолітні групи ризику». Тоді як у Великій Британії, «осіб вулиці» залежно від віку називають: «юні втікачі» - діти до 18 років, які пішли з дому чи виховної установи; «молоді бездомні» - особи, які не мають роботи та постійного місця проживання; «ті, що сплять на вулиці» - підлітки та молодь, які не мають постійного притулку і ночують під мостами та у місцях різних вуличних будівель.

У Греції, Туреччині, Угорщині, Хорватії «дітьми вулиці» називають переважно циганчат та дітей біженців. Узагальнивши досвід країн світу, Дитячий фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) дає таке визначення поняття «діти вулиці»: «діти, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках тощо) або не мають взагалі

постійного житла і кожен раз ночують в іншому місці; ω діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, експлуатацію та різні види насильства проводять більшу частину дня, а іноді й ночі, на вулиці; ω діти-вихованці інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці. В Україні поняття «діти вулиці» законодавчо не визначено, однак є всі підстави стверджувати, що воно об'єднує у собі два інших: «безпритульні діти» і «бездоглядні діти». Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення: «безпритульний - це той, хто не має притулку». Натомість, «бездоглядний - це той, хто позбавлений догляду». Найбільш слушним, з даної точки зору, є наступне визначення: «дитяча бездоглядність - це суспільне явище, що полягає у відсутності необхідного догляду за дітьми з боку батьків та осіб, які їх замінюють, у відчуженні дітей від сім'ї, дитячого колективу й одночасно у байдужості батьків, вихователів до дітей».

Отже, безпритульні діти - діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання (відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»). Бездоглядні діти - діти, незабезпечені сприятливими умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд та дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо).

А. Кайпська, О. Безпалько, Р. Вайнола зазначають, що під поняттям «діти, які перебувають у стані бродяжництва» слід розуміти осіб до 18 років, які тривалий чи короткий час працюють або проживають в умовах вулиці, або просто не мають конкретного місця проживання:

1) безпритульні діти:

- живуть «на вулиці» або у тимчасових сховищах, не мають власного дому, не мають батьків;
- живуть «на вулиці» або у тимчасових сховищах, не мають власного дому, мають батьків, які також живуть «на вулиці»;
- мають власний (батьківський) дім та батьків (або одного з них), але не контактують з батьками через те, що батьки вигнали їх з дому;

2) бездоглядні діти - мають власний (батьківський) дім, підтримують контакти з батьками або іншими родичами, але через бідність, важкі побутові умови, непомірну працю, психічні хвороби батьків та зловживання по відношенню до них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі «на вулиці» або ночують у тимчасових сховищах;

3) діти-втікачі із благополучних сімей - мають власний (батьківський) дім та батьків (або одного з них), але не підтримують контактів з ними за власною ініціативою через конфлікти різного походження; діти з патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

4) діти-втікачі з державних закладів (виховних установ):

- діти, що перебувають «на вулиці» внаслідок психологічного, фізичного чи сексуального насильства у закладах інтернатного типу, притулках;

- діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, психічними відхиленнями, аутсайдери шкільних колективів, схильні до безцільного проведення часу тощо.

Термін «діти, які перебувають у стані бродяжництва» є більш оптимальним, ніж поняття «діти вулиці», оскільки останнє скоріше акцентує увагу на факті розриву соціальних зв'язків дитини, які є суспільно прийнятними, ніж характеризує її спосіб життя.

З іншого боку, поняття «діти, які перебувають у стані бродяжництва» слід відрізняти від «дитячої бездоглядності», який передбачає «послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, заняттями дітей, підлітків з боку батьків та осіб, які їх замінюють». Дитяча бездоглядність стає однією з передумов виникнення дитячого злидарства. Окрім того, бродяжництво слід відрізняти від бездомності, яке передбачає відсутність у індивіда постійного житла, що унеможливорює осілий спосіб життя. Відтак бездомність може стати однією з причин бродяжництва, оскільки особи, що бродяжать, можуть мати постійне житло, при цьому не користуватись ним з тих або інших причин. Природа такого соціального явища, як діти-бродяги, вкрай неоднозначна.

Серед причин актуалізації дитячого бродяжництва слід відзначити такі: погіршення матеріального благополуччя значної частини населення України; збільшення кількості незайнятих дітей; економічна експлуатація дитячої праці з боку дорослих; зниження відповідальності батьків за виховання дітей; загострення конфліктів між батьками і дітьми, у результаті чого останні залишають дім; послаблення роботи щодо організації дозвілля дітей за місцем навчання і проживання; пропаганда засобами масової насилля та «легкого» життя.

2. Чинники, що детермінують втечі з дому

Серед найголовніших чинників, що призводять до «виходу» дітей на вулицю, експерти виділяють такі:

- └ небажання батьків виконувати свої батьківські обов'язки;
- └ вживання батьками алкогольних та наркотичних речовин;
- └ несприятливе оточення однолітків та старших товаришів;
- └ особливості характеру конкретної дитини;
- └ залучення дітей до тіньового бізнесу або криміналу;
- └ позбавлення обох батьків батьківських прав;
- └ перебування одного з батьків у в'язниці і т. д.

Найбільш небезпечними елементами процесу соціалізації особистості є дефекти у структурі спілкування, у соціальному контролі, у виконанні соціальних ролей, які формують деформовану структуру її потреб.

У феномені дитячого бродяжництва чітко простежуються етапи процесу деморалізації, що переростає у криміналізацію дітей:

- 1) конфлікти з дорослими (дефекти сімейної соціалізації);

- 2) труднощі, невдачі у школі (дефекти шкільної соціалізації);
- 3) контакти, зближення з деморалізованими однолітками (дефекти соціалізації у групах однолітків).

Згідно з наявними статистичними даними за складом сім'ї діти вулиці розподілилися таким чином:

- | 29 % дітей не мають батьків, з них - у 3 % випадках батьки позбавлені батьківських прав;
- | 18 % мають інших родичів (бабусю, тітку, дядька, старших брата чи сестру);
- | 4,5 % круглі сироти;
- | 71 % дітей вулиці мають сім'ю, а саме: 32 % - повну (рідних матір і батька), 13 % - рідну матір й вітчима;
- | 25 % - походять з неповних сімей, а саме: у 16 % дітей є мати, і у 9 % - лише батько.

Втечі з дому найчастіше трапляються у підлітковому віці і можуть бути ситуативно зумовленими та пов'язаними з патологічними потягами до бродяжництва. Ситуативно зумовлені втечі поділяються на імпульсивні, емансипаційні та демонстративні. Імпульсивні втечі виникають як відповідь на стресову, загрозливу ситуацію.

Якщо підліток побоюється покарання за який-небудь вчинок, проступок, він намагається уникнути його. Як правило, у цих випадках підліток здійснює втечі самотійно. Він залишається у межах міста, ночує на горищах чи у підвалах. У подальшому цей поведінковий стереотип може закріплюватися й повторюватися за будь-яких труднощів. У таких підлітків наявний нестійкий і лабільний типи акцентуації характеру. Умови виховання здебільшого занадто вимогливі, за типом домінуючої гіперпротекції. Емансипаційні втечі виникають як прагнення до різноманітності, ризику й пригод. Спонукає до втечі бажання позбутися звичного способу життя, що вже надокучив, опіки та повчань дорослих.

Втечі здебільшого здійснюються у компанії з 2-3 приятелів, при цьому можливі подорожі на великі відстані або за межі міста, коли підлітки живуть біля річки чи у лісі в курені. Часто втечам передують інші порушення поведінки - шкільні прогули, пияцтво, дружба з асоціальними підлітками. У цих підлітків виявляється гіпертимний, гіпертимно-нестійкий, циклоїдний тип акцентуацій.

Демонстративні втечі здійснюються або з метою привернути/повернути увагу матері чи об'єкта закоханості, або посісти привілейоване місце серед однолітків. Втечі здійснюються недалеко і ненадовго до тих місць, де підлітка напевно будуть шукати. Цей тип втеч часто закріплюється у вигляді стійкого поведінкового стереотипу. У таких підлітків спостерігається істероїдний, істеро-лабільний тип акцентуацій.

Втечі як порушення потягів виникають без будь-яких видимих причин, за нормальних сімейних взаємовідносин. Перші втечі з дому можуть бути ще у дошкільному віці, але найбільшої інтенсивності досягають у підлітків. Вони

несподівано йдуть з дому, можуть подорожувати всією країною. Підлітки перед втечею відчують занепокоєння, непереборне бажання піти. До визначеного моменту підліток може протистояти такій потребі, але потім все рівно здійснює втечу.

Після зменшення потреби підлітки часто самотійно повертаються додому, обіцяють «так більше не робити», але потім втечі повторюються. У цих підлітків наявна шизоїдна чи нестійка психопатія (інколи епілептоїдна); часті симптоми органічного ураження центральної нервової системи. При виявленні вираженої інертності психічних процесів, епілептоїдних змін особистості обов'язкова консультація психіатра, оскільки не виключено, що втечі пов'язані зі зміненими станами свідомості. Л. Грищенко, Б. Алмазов описують явище бродяжництва та безпритульності у відповідності до природи та походження неусвідомлюваних мотивів.

До числа таких мотивів вони відносять наступні: Перша категорія неусвідомлюваних мотивів властива певному типу особистості, що характеризується переоцінкою значущості свого «Я», агресивною концепцією відносин з навколишнім середовищем, нестійкістю настрою, схильністю до гострих емоційних вражень. Таким чином, неусвідомлюваною детермінантою є сама психологічна структура особистості.

Сюди ж відносять осіб з так званою негативною соціальною аутоідентичністю, які неусвідомлено уникають соціального контролю. Це, як правило, особи, що ведуть бездомний, паразитичний спосіб життя.

Друга категорія таких мотивів може носити компенсаторний або гіперкомпенсаторний характер, що, насамперед, пов'язаний із неадекватністю, комплексом неповноцінності особистості. Останній нерідко призводить до бравати, необдуманих, ризикованих вчинків, якими є і втечі з дому.

Третя категорія неусвідомлюваних мотивів пов'язана з відстроченою у часі дією за механізмом імпринтингу травматичного досвіду, що закріпився у дитинстві. Припинення, незаслужено жорстоке ставлення до дитини можуть залишати відбиток у емоційній структурі особистості та за певних умов породжувати відповідні форми поведінки.

Четверту категорію неусвідомлюваних мотивів такої асоціальної поведінки становлять різні патологічні особливості особистості. У цих випадках у суб'єкта виникає прагнення зробити вчинок, якій він особисто розцінює як зовсім неприпустимий.

3. Особливості соціальної поведінки дітей-бродяг

Фахівці Державного інституту проблем сім'ї та молоді (О. Левцун, О. Балакірева, О. Денисюк, Л. Яскал, Л. Лохвицька, Л. Дума та ін.), здійснюючи комплексне вивчення проблем дитячого бродяжництва в українському суспільстві, зробили наступні висновки щодо соціальної поведінки дітей-бродяг: \approx Близько половини дітей, які перебувають у стані бродяжництва, мають постійне житло, де періодично живуть з батьками або одним із них, опікунами.

Переважна більшість дітей-бродяг із неблагополучних сімей, однак у період кризи підліткового віку йдуть на вулицю і діти із функціонально спроможних сімей. Більше половини дітей-бродяг походять із неповних сімей, кожна десята дитина - кругла сирота.

✎ Близько половини дітей не ідентифікує себе із рідною сім'єю та домівкою, не бажає навіть подумки повертатися додому. Кожна сьома дитина опинилася на вулиці через порушення її житлових та майнових прав.

✎ Діти-бродяги не мають змоги підтримувати елементарну гігієну тіла: регулярно, митися, змінювати білизну, одяг. Забезпеченість одягом дитини-бродяги залежить значною мірою від того, в якій сім'ї вона росте, а саме, чи схильні до асоціальної поведінки її батьки. Найгірше діти забезпечені зимовим одягом та взуттям: кожен третій взимку мерзне постійно або періодично.

✎ Харчування дітей-бродяг нерегулярне і нераціональне, їжа - малокалорійна. Незбалансованість раціону харчування може позначитися на перебігу процесу розвитку дитячого організму. Діти часто не доїдають, що, безумовно, є фактом порушення прав дітей, передбачених Конвенцією ООН про права дітей. Як правило, голодують діти-бродяги взимку.

✎ Теплотраси, підвали і горища житлових будинків, покинуті будинки, допоміжні приміщення ринків, вокзали, залізничні вагони, що є місцями ночівлі дітей-бродяг, підривають їхнє здоров'я, не сприяють повноцінному розвитку.

✎ Проблема тютюнопаління у середовищі дітей-бродяг дуже гостра. Вони у досить ранньому віці починають палити. З віком поширеність тютюнопаління зростає: половина серед опитаних випалюють щодня від півпачки до пачки сигарет. Тютюнопаління, як правило, сприймається як вияв власної «дорослості», самоствердження. ✎ Проблема вживання алкоголю серед дітей-бродяг існує. Майже всі діти мають досвід вживання слабоалкогольних напоїв, 40 % вживають їх систематично.

Кожна п'ята дитина ризикує захворіти на алкоголізм, оскільки регулярно вживає міцні спиртні напої. Підлітки здебільшого вважають вживання алкоголю цілком нормальним явищем, причому з віком їхнє ставлення до цієї проблеми стає більш поміркованим і толерантним. ✎ Поширеним явищем серед дітей вулиці є токсикоманія (62 % опитаних мають такий досвід). Зазнаючи впливу токсичних речовин, діти-бродяги ризикують отримати важких захворювань дихальної та нервової систем. Переважна більшість дітей не вживають наркотичних речовин. Проте 21 % вже спробували їх, 5 % - мають наркотичну залежність чи схильні до захворювання на наркоманію; 9 % - залучені до ін'єкційної наркоманії. ✎ Найпоширенішим захворюванням дітей, що перебувають у стані бродяжництва, є захворювання дихальної системи. Санітарно-гігієнічні умови життя дітей-бродяг підвищують ризик поширення у їхньому середовищі туберкульозу. Великим є ризик набуття хронічних форм захворювань.

Діти-бродяги мають нестійку мотивацію щодо збереження здоров'я, часто не звертаються до лікарів, займаються самолікуванням.

Досить низьким є рівень поінформованості дітей-бродяг про захворювання, що передаються статевим шляхом, загрозу ВІЛінфікування та СНІДу. Ранні сексуальні стосунки серед дітей-бродяг, шкодять як фізичному, так і моральному їх здоров'ю. Фактом у вуличному середовищі є примусові статеві контакти.

⌘ Найбільш поширеними серед дітей-бродяг способами забезпечення себе їжею є купівля її за гроші, отримання від друзів та купівля незнайомими людьми. Таким чином отримують їжу більше половини дітей. Також достатньо частими (41 %) є випадки харчування при благодійних та релігійних організаціях, притулках для неповнолітніх, у родичів, сусідів та знайомих. Кожна п'ята дитинабродяга краде продукти у магазинах, на ринках, з городів та садів або доїдає за відвідувачами кафе, збирає їжу у сміттєвих баках.

Якщо зважати на те, що не кожна дитина наважиться зізнатися, що вона краде чи їсть із смітників, то кількість таких дітей набагато більша, ніж отримана у ході дослідження.

⌘ Проблемою вуличного дитинства є відшукування коштів для свого існування. Способи для досягнення цієї мети у кожного різні - від звичних прийнятих у суспільстві до таких, які засуджуються (крадіжки, відбирання у інших силоміць і т. д.

⌘ На характер субкультури всередині угруповань дітей-бродяг впливають психологічні чинники, які пов'язані з особливостями дитячого та підліткового віку. «Діти вулиці» накопичують досвід життя за принципом «власних спроб та помилок». Бажання стати дорослим, пошук самоідентифікації, місця у житті визначають їхні соціальні стосунки з оточенням.

Прояви поведінки лідерів у групах дітей-бродяг позначені прагненням підкорити слабших і менших у колективі. ⌘ Одним із основних факторів, що впливають на формування особистості дитини, схильної до бродяжництва, є її соціальне оточення. Результати опитування дітей, їхніх батьків, родичів, опікунів підтвердили, що асоціальній поведінці неповнолітніх передують негативна взаємодія трьох компонентів: втрата позитивного впливу родини, невдачі у школі або в інтернаті, зближення з деморалізованою групою однокласників.

⌘ Причинами втечі дітей з дому є: низький матеріальний достаток родини, сімейне неблагополуччя - асоціальна поведінка батьків (алкоголізм, наркоманія, насилля), відсутність емоційного контакту з рідними та позитивного ставлення до домівки, загострення конфліктів між батьками та дітьми; невміння дітей знаходити конструктивні, соціально позитивні виходи зі складних життєвих ситуацій; бажання самоствердитися та спілкуватися з однолітками лише в умовах вулиці, неусвідомлення небезпеки вулиці через відсутність соціального досвіду; можливість легким способом заробити для себе гроші на розваги, харчування; психічний стан окремих дітей.

⌘ Причини невідвідування дітьми-бродягами школи: злидні у сім'ї, неспроможність належним чином забезпечити дитину одягом, книжками,

шкільним приладдям; відсутність нормальних умов для занять вдома; загострення конфліктів із вчителями, товаришами; лінощі самих дітей, їхнє небажання вчитися; діти, які погано навчаються, не хочуть бути об'єктом критики (нерідко - глузування) з боку вчителів, мати вигляд дурнів, невдах в очах однолітків.

т У процесі соціалізації дитини в інтернаті має місце, з одного боку, - надмірна патерналістична опіка дітей, з другого - нестача людського тепла, уваги, співчуття та розуміння дорослих. Частина дітей відчуває психологічний дискомфорт у стосунках з педагогами та іншими дітьми, що стає причиною втеч на вулицю.

4. Державна політика щодо організації соціальної роботи з дітьми, які перебувають у стані бродяжництва

У сучасному українському суспільстві функціонує низка відомств та організацій, що працюють з дітьми, які перебувають у стані бродяжництва:

- управління (відділи) у справах сім'ї та молоді регіональних і місцевих державних адміністрацій;

- служби у справах неповнолітніх;

- центри соціальних служб для молоді;

- кримінальна міліція у справах неповнолітніх; - притулки для неповнолітніх; - інтернати; - громадські та благодійні організації. Управління у справах сім'ї та молоді здійснюють координацію роботи соціальних працівників з дітьми із неблагополучних сімей та узгоджують вирішення питань, що належать до компетенції різних установ.

Вони проводять соціальний патронаж неблагополучних родин, організовують рейди (відвідування таких сімей з метою проведення профілактичних бесід), різноманітні заходи (акції) гуманітарного характеру. Служби у справах неповнолітніх, відповідно до покладених на них функцій, організовують розроблення і здійснення заходів, спрямованих на запобігання бездоглядності і безпритульності дітей; здійснюють контроль за умовами утримання й виховання неповнолітніх у спеціальних установах; організують виховну роботу у навчальних закладах; створюють притулки для неповнолітніх; спільно з управлінням охорони здоров'я беруть участь у організації роботи центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх тощо. Притулки для неповнолітніх забезпечують умови для тимчасового (90 діб) перебування дитини до моменту вирішення її подальшої долі - повернення у сім'ю (якщо вона є), в інтернат, прийомну родину.

Центри соціальних служб для молоді здійснюють соціально-реабілітаційні заходи щодо відновлення соціальних функцій, психічного та фізичного стану дітей, які зазнали жорстокості, насильства, потрапили в екстремальні ситуації. Із безпритульними дітьми працівники цих центрів практикують в основному вуличну соціальну роботу. Кримінальна міліція у справах неповнолітніх займається розкриттям та профілактикою правопорушень, скоєних неповнолітніми.

Працівники правоохоронних органів самотійно або спільно з іншими державними службами проводять рейди, спрямовані на виявлення та затримання дітей-бродяг. Після затримання дитини з'ясовується місце проживання дитини, її причетність до скоєння правопорушень, причини бродяжництва, з нею проводять профілактично-виховну роботу.

Залежно від того, чи скоювала дитина правопорушення, і якщо скоювала, то яке саме, її повертають у сім'ю, інтернат, доставляють у притулок для неповнолітніх або до приймальника-розподільника, направляють у колонію для неповнолітніх (за рішенням суду).

Завдання інтернатів - створити сприятливі умови для постійного проживання та соціалізації дитини, яка або не має сім'ї, або проживання в сім'ї з тих чи інших причин неможливе. Кожна з громадських та благодійних організацій самотійно визначає коло тих проблем, які вона намагатиметься вирішувати, ті види діяльності, які вона здійснюватиме. Найчастіше громадські організації практикують такі форми роботи: надання гуманітарної допомоги бездоглядним і безпритульним дітям (харчування, одяг тощо), соціальний патронаж кризових сімей, надання психологічних та юридичних консультацій, профілактико-виховна та просвітницька робота. Соціальна робота з дітьми, що схильні до бродяжництва, залежить від комбінації різних факторів: наявності і характеристики сім'ї, тривалості перебування дитини на вулиці, особистісних якостей дитини.

Виходячи з досвіду демократичних країн, найефективнішим способом подолання проблеми дитячої безпритульності може бути об'єднання всіх існуючих соціальних програм для безпритульних дітей, дітей-бродяг та створення єдиного державного інституту, що буде опікуватись ними. Один з варіантів вирішення цієї проблеми є запровадження спеціалізованого омбудсмена з прав дітей.

Світовий досвід знає приклади діяльності таких організацій у США, Російській Федерації (на регіональному та місцевому рівнях), Норвегії, Гватемалі, Перу, Канаді, Іспанії та ряді інших країн. Дитячі омбудсмени створюються відповідно до чотирьох основних моделей:

ω омбудсмени першої групи запроваджуються спеціальними законами, які приймаються парламентом (Норвегія, Швеція, Ісландія, Гватемала, Перу, Коста-Ріка, Колумбія, Люксембург та ін.);

ω другої - створюються згідно із законодавством про охорону дитинства (Нова Зеландія, провінція Онтаріо (Канада) та ін.); ω третьої - існують у рамках відповідних державних органів (Ізраїль, Австрія, Іспанія, Данія та ін.);

ω четвертої - у рамках неурядових організацій, під егідою яких вони і працюють. Необхідність існування такого спеціалізованого омбудсмена зумовлюється щонайменше трьома причинами: по-перше, діти в силу особливостей психічного і фізичного розвитку вимагають особливого підходу; по-друге, в силу відсутності життєвого досвіду і певною мірою залежного становища вони не завжди самотійно можуть захистити свої права і законні

інтереси; по-третє, благополуччя та нормальний розвиток дітей визначають майбутнє будь-якої країни.

Дитячий омбудсмен покликаний домагатися не тільки додержання законодавчо закріплених прав дітей, але й розширення і більш повного дотримання батьками своїх обов'язків перед дітьми.

Функції та повноваження цих спеціалізованих омбудсменів у різних країнах різні. Наприклад, омбудсмен Швеції повинен відстоювати потреби, права та інтереси дітей і молоді та забезпечувати виконання Швецією взятих на себе зобов'язань відповідно до Конвенції ООН про права дитини. Омбудсмен Гватемали уповноважений вести просвітницьку роботу у галузі прав дитини, розслідувати випадки їх порушень, контролювати діяльність державних установ, що надають послуги дітям, та стежити за тим, щоб національне законодавство не суперечило Конвенції про права дитини. Дитячому омбудсменові Норвегії доручено сприяти захисту дітей і представляти їх інтереси перед органами державної влади чи керівництвом приватних компаній, організацій та стежити за умовами, в яких зростають і розвиваються діти.

В Ісландії служба омбудсмена зобов'язана полегшити долю дітей, а також стояти на сторожі їх прав, інтересів, потреб. Вона може проводити розслідування дій організацій чи їх службовців, які заподіюють шкоду правам дитини. Комісар з прав дитини Нової Зеландії розглядає скарги дітей на порушення їх прав, а також здійснює моніторинг і дає оцінку дотримання національного закону про дітей, молодь, сім'ю. Комісар має право і зобов'язаний сприяти розробленню політики й розвитку послуг, спрямованих забезпечити благополуччя дітей і підвищити поінформованість суспільства з питань охорони прав дітей.

Завдання Комісії з прав дітей Німеччини полягає у тому, щоб представляти інтереси дітей як у парламенті, так і за його межами, вносити пропозиції щодо політики у сфері захисту інтересів дітей та сприяти парламенту у визначенні пріоритетів його роботи у цьому напрямку. Служба дитячого омбудсмена Фінляндії створена з метою надати молодим людям можливість консультування з правових питань та, за необхідності, залучати омбудсмена як представника неповнолітнього при розгляді його справ у суді. Дуже цікавий та вартий уваги правовий статус омбудсменів з прав дітей у Російській Федерації, яка детально вивчила світовий досвід функціонування дитячих омбудсменів та заснувала на регіональному і місцевому рівнях різні моделі цього інституту.

Підставою запровадження в Росії омбудсмена із захисту прав дитини стало прийняття парламентом Російської Федерації (РФ) федерального закону «Про основні гарантії прав дитини в РФ» та Розділ 11. Бродяжництво як характеристика способу життя 244 прийняте Міністерством праці РФ спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) рішення щодо організації і підтримки пілотного проекту з введення інституту осіб, уповноважених з прав дитини. Основними завданнями цього інституту є: забезпечення гарантій державного

захисту прав і свобод дитини; розвиток і доповнення існуючих форм і засобів захисту прав дитини; координація діяльності державних органів і громадських організацій у цій сфері; всебічне сприяння відновленню порушених прав дитини; формування єдиного підходу до політики охорони прав дітей; підготовка пропозицій з удосконалення федерального, регіонального та місцевого законодавства з прав дитини і приведення його у відповідність з міжнародними стандартами.

Вирішення проблеми дитячої безпритульності в Україні є головним обов'язком держави, основними напрямками правової політики якої мають стати подальше реформування системи нормативно-правового забезпечення захисту цієї категорії суспільства та значне підвищення рівня правової освіти і правового виховання дітей і молоді, що стане запорукою позитивних зрушень у цій сфері в найближчому майбутньому.

Основними завданнями державної програми подолання дитячої безпритульності є:

- розроблення та запровадження ефективних форм роботи з профілактики дитячої безпритульності і бездоглядності, виявлення на ранній стадії сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції, та забезпечення захисту прав дітей, які виховуються у таких сім'ях;
- застосування ефективних форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- створення єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з наступним впровадженням системи їх обліку;
- запровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми, які перебувають у закладах соціального захисту;
- завершення роботи з формування мережі закладів соціального захисту дітей та удосконалення їх діяльності;
- забезпечення підготовки та перепідготовки фахівців закладів соціального захисту дітей.

Виконання заходів, зазначених у програмі, надасть змогу:

-розробити і запровадити ефективні форми роботи з дітьми та їх біологічними батьками з метою усунення причин безпритульності і бездоглядності;

-реалізувати право дітей на сімейне виховання, насамперед, біологічними батьками або в прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу;

-спрямувати роботу органів опіки і піклування з урахуванням пріоритетності впровадження сімейних форм влаштування дітей;

-поліпшити фінансове та матеріально-технічне забезпечення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей;

- забезпечити кваліфікованими кадрами заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дитячі будинки сімейного типу, притулки, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- створити єдину інформаційну систему ведення обліку кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- реорганізувати притулки у центри соціально-психологічної реабілітації дітей.